

AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK FAALİYETLERİ (1833-1923)

Faruk TAŞKIN*

Öz

Amerikan Board, 1820 yılında ilk misyonerlerini Osmanlı topraklarına gönderdiği tarihten 13 yıl sonra sağlık çalışmaları için tıp misyonerlerini Osmanlı topraklarına göndermeye başlamıştır. Bu ilk tıbbi misyonerler gezici hekimlik yapmaktaydılar. Gezici doktorluk sistemi sürekli devam etmekle birlikte, Amerikan Board öncelikle geçici müdahalelerinin yapıldığı ve özellikle ayakta tedavi edilen hastalara ilaçların yazıldığı dispanserler kurarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Tıbbi misyonerler hem tıp hem de dini konularda eğitilmişlerdir. 1880'lerden itibaren Amerikan Board, Antep, Mardin, Talas, Merzifon, Van, Erzurum, Sivas, Adana, Konya, Diyarbakır ve İstanbul gibi illerde hastane, tıp okulu, hemşire sınıfı ve eczaneler kurarak kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Hastane çalışmalarının yanı sıra Anadolu'da ilk Tıp Okulu da Antep'te misyonerlerce açılmıştır. Yine hastanelerin bulunduğu merkezlerde yakın çevrelere gezici sağlık misyonerliğiyle ulaşmaya çalışmışlardır. Osmanlı toplumunda din ve eğitim kurumlarına karşı zaman zaman tepki duyulmuş ise de sağlık kurumlarından tüm sınıfların yararlanması ve devletin sağlık alanındaki yetersizliği misyonerlerin bu alanda daha rahat çalışmasına sebebiyet vermiştir. “*Tıbbi Misyon*” olarak adlandırılan bu misyon türünde, misyonerler hastane ve dispanser gibi sağlık kuruluşlarında mesleklerinin verdiği imkanla insanlarla yakın ilişki içerisine girerek, daha geniş kesimlere Hristiyanlığı yayma fırsatını bulmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Amerikan Board, Hastane, Sağlık Misyonerliği, Osmanlı Devleti, Türkiye.

Abstract

Medical Activities of American Board in Turkey (1833-1923)

In the 1820s, the American Board began with the sending of the first medical missionaries to the Ottoman land for medical practice. Further,

*Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, taskinfaruk@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-2872-4575>

Citation: Taşkın, Faruk, “Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye’deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/2 (2017), s. 149-176. <https://doi.org/10.26650/jes372813>

the first medical missionaries were itinerant doctors. Although an itinerant practice system was still being set up at that time, the American Board was continuing with its work by setting up dispensaries for temporary interventions and prescribing medications to patients from other regions as well. Medical missionaries were trained to handle both medicinal and religious matters. In the 1880s, the American Board was institutionalized through the establishment of hospitals, medical schools, nursing schools, and pharmacies in provinces such as, Antep, Mardin, Talas, Merzifon, Van, Erzurum, Sivas, Adana, Konya, Diyarbakır, and Istanbul. Besides the medical practices, the first School of Medicine in Anatolia was opened in Antep by missionaries. Moreover, the missionaries also tried to reach the nearby regions of the centers where the hospitals were situated via mobile healthcare missionary practices. Even though there was a reaction against the religious and educational institutions in the Ottoman society, the insufficiencies in the state in terms of healthcare, and all people being able to benefit from health institutions, enabled missionaries to work in a more convenient way in this field. In “the medical missionary,” with the opportunities offered by their occupations, the healthcare organizations’ missionaries, such as hospitals and dispensaries, spread the message of Christianity to the wider population by building close relationships with people.

Keywords: Missionary, the American Board, Hospital, Medical Missionary, Ottoman Empire, Turkey.

Giriş

Misyoner kuruluşlarınca Doğu ülkelerinde misyoner faaliyetlerinin etkin bir biçimde sürdürülmesinde eğitim ve basın-yayının yanı sıra en önemli yöntemlerden biri de tıbbi misyonerlik olarak görülmektedir. Tıbbi misyonerler süreç içerisinde kutsal konularda vaizlerden daha zor görevler üstlenmişler ve gittikleri ülkelerde tıp bilgileri sayesinde ulaşılmaz sanılan kesimlerle iletişim kurma imkânı bulmuşlardır. Bu sebeple Tıbbi misyonerlik doğuda Hristiyanlığın yayılmasında önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Sağlık çalışmalarını misyonerlik yöntemi olarak en etkili biçimde kullanan misyoner örgütlerden birisi de şüphesiz 27 Haziran 1810 yılında Amerika'nın Boston kentinde kurulan *A.B.C.F.M.* ya da *Amerikan Board* olarak adlandırılan *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'dir.¹

Amerikan Board misyonerleri 1820'li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştır. İlk 10 yıllık süreçte, Board misyonerleri Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde keşif çalışmalarında bulunmuşlardır. Misyoner çalışmalarının ilk periyodunu 1831-1846 yılları oluşturmaktadır. Misyoner raporlarında bu aralık hazırlık dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde misyonerler öncelikle

¹ Frank A. Stone, *Academies for Anatolia*, University Press Of America, London 1984, s. 4-5.

insanlarla iletişim kurmak için dil öğrenmiş ve çevreyi tanımaya çalışmışlardı. Ayrıca bölgede yaşayanların konuştuğu dillere göre İncil çevirileri yapılmış² ve dinsel metinler basılarak birçok yerde dağıtılmıştır. İstasyon teşkilatlanmasının³ yanı sıra 1846'da İstanbul'da ilk Protestan Ermeni kilisesi kurulmuştur. Yine bu dönem sağlık misyonerlerinin gezici olarak misyon çalışmalarını yürüttüğü dönem olmuştur. Öncelikle misyoner ailelerinin sağlık ihtiyacı için tıp misyonerlerini Osmanlı coğrafyasına gönderen Amerikan Board, Hristiyanların yanı sıra Müslümanlar için de tıp misyonerliğinin önemini anlamış ve bu yönde çalışmalarını arttırmıştır.⁴ Osmanlı topraklarına Amerikan Board'un ilk sağlık misyonerlerinin 1833'te gelmeye başladıkları ve ilk misyoner doktorların bu bölgelerde gezici olarak görev yaptıkları bilinmektedir.⁵ Gezici doktorluk sistemi sayesinde misyonerler, daha fazla bölgeye ve insana ulaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yoksulluk ve olanaksızlıklar, sağlık alanında iyice kendini göstermekteydi. Bu durum karşısında halkın misyoner kurumlarına yönelmesi kaçınılmazdı.

İkinci dönem olarak adlandırılan 1846-1866 dönemi, misyonerlerce büyüme ve organizasyon süreci olarak görülmektedir. Bu dönemde istasyon sayısı 5'ten 24'e yükselmiştir. Antep, Diyarbakır, Urfa, Merzifon, Kayseri, Harput, Mardin, Adana gibi önemli istasyon merkezleri bu süreçte oluşturulmuştur.⁶ Bu yirmi yıllık süreçte Protestan kilise sayısı 4'ten 47'ye yükselmiştir. Teoloji okullarının açılmaya başlaması ve Robert Koleji'nin açılışı bu dönemde gerçekleşmiştir. 1833'te Malta'dan İzmir'e taşınan misyon matbaası 1853'te İstanbul'a getirilmiştir. Bu merkezden birçok bölgeye Türkçe ve Ermenice yayın basılarak dağıtılmıştır. Bu tarihler, sağlık misyonerlerinin

² **The American Board in the Near East**, The Near East Mission at a Glance, 1930.

³ Amerikan board 1860 yılında Harput'ta yapmış olduğu yıllık toplantıda Anadolu'yu Batı, Doğu ve Merkez misyonu olarak üç bölgeye ayırmıştır. Batı Türkiye Misyonu: Osmanlı toprakları içerisinde en büyük misyon teşkilatı olan bu merkez; Trabzon-Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyonda (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul), Trakya bölgesinin de büyük bir kısmını içine alarak örgütlenmiştir. Doğu Türkiye Misyonu: bu misyonun merkezi Harput'tur. Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarının doğusunda kalan bölge, Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van istasyonlarının oluşturduğu misyon bölgesidir. Merkezi Türkiye Misyonu: merkezi Antep olan bu misyon Maraş, Adana ve Saimbeyli'nin (Haçın) katılımıyla dört istasyonda toplanmıştır. Halep, Tarsus ve Urfa'yı da kapsayan misyon, misyonlar içerisinde Protestan cemaatinin en yoğun olduğu bölgedir. Bu misyonlar ise yönetsel alt birim olarak istasyonlara ayrılmaktaydı. Başında bir misyonerin bulunduğu ve genelde kentlerde gerçekleştirilen örgütlenme istasyon olarak tanımlanmıştır. Bu yapılanmanın alt basamaklarında ise daha çok merkeze uzak uç-istasyonlar yer almaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Yücel, "Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Boardın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 2005.

⁴ Joseph K. Greene, **Leavening the Levant**, Pilgrim Press, Boston 1916, s. 146.

⁵ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 96.

⁶ Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East**, University of Minnesota Press. Minneapolis 1971, s. 15.

misyon merkezlerinde görev almaya başladığı ve sağlık misyonerliğinin etkilerinin gözlenmeye başladığı dönem olarak değerlendirilebilir. Gezici sağlık çalışmalarının yanı sıra ev kliniklerinde de sağlık hizmeti verilmekteydi.

1866-1896 süreci üçüncü dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde birçok bölgede kurulan eğitim kurumlarına ve kiliselerde cemaate hizmet verecek görevliler yetiştirmek için üst düzey eğitim kurumları oluşturulmuştur. Başlangıçta okuma-yazma öğretmek için açılan okullardan sonra artık bölgenin ihtiyacını karşılayacak öğretmen, vaiz ve doktor gibi elemanları yetiştiren yüksek okulların açıldığı görülmektedir. Kilise sayısı 47'den 111'e çıkmış, bu kurumlardaki cemaat nüfusu ise 1913'ten 11.889'a ulaşmıştır. Kadınlara yönelik misyon faaliyetleri doğrultusunda da kız okulları açılarak kız çocuklarına eğitim verilmiştir. Batı, Merkez ve Doğu misyonun birçok merkezinde sağlık misyonerliğinin öneminin kavranması ile tıp okulunun yanı sıra Antep, Merzifon, Kayseri, Sivas, Harput, Van, Mardin ve Erzurum gibi kentlerde hastane, dispanser ve hemşire okulları gibi kurumlar oluşturularak çalışmalar sürdürülmüştür. İlaçların Amerika'dan getirilmesine de büyük özen gösterilmiştir. Bunun nedeni de Osmanlı ilaçlarına olan güvensizlik olduğu misyoner kaynaklarında belirtilmektedir.⁷ Misyoner çalışmalarının kurumsallaşarak geliştiği bu süreçte ev kliniklerinin yerini hastaneler almaya başlamıştır.⁸

Dördüncü dönem olarak ifade edilen 1896-1907 yıllarının başlangıcında Ermeni isyanlarının baş göstermesi ve çıkan çatışmalar, misyoner ve kurumlarının olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur.⁹ Ermenilerin özellikle Amerika'ya göç etmeye başlaması bu süreçte görülecektir. Bu olumsuz gelişmelere rağmen bu dönem misyoner kurumlarının oldukça etkin olduğu bir dönemdir.

1907-1920 yılları faaliyetler açısından beşinci dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde yeni hastaneler kurulmuş olsa da Birinci Dünya Savaşı misyoner faaliyetlerinin her alanda olduğu gibi sağlık çalışmalarında da sekteye uğramasına neden olmuştur. Savaş döneminde Ermenilerle yaşanan sorunlar doğrudan Amerikan misyoner kurumlarını etkilemiştir. Yaşanan olayların neticesinde misyonerler birçok bölgede ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

⁷ William E. Curtis, *Around the Black Sea, Hodder and Stoughton*, George H. Doran Company New York 1911, s. 16.

⁸ Bkz. İdris Yücel, "Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi*, Ankara 2011.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Haytoğlu, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler", *Yeni Türkiye*, c. LX, (2014), s. 1-16.

Bu makalede Amerikan Board teşkilatının bugünkü Türkiye sınırları içerisinde 1833'ten 1923 yılına kadar sağlık alanında yapmış olduğu faaliyetlerin misyonerlik çalışmasına etkisi ele alınmaktadır. Misyoner etkinliğinin temel amacı, din ve eğitim çalışmalarında olduğu gibi, tıbbi misyonerlikte de amaç öncelikle Protestan inancının yayılmasıdır. Tıp misyonerliğinin etkisi, misyona olan katkısı verilerle anlatılmaya çalışıldı. Araştırmanın temel kaynaklarını Amerikan Board'un kendi kaynakları oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan kaynakların bir kısmı Amerikan Board Kütüphanesi'ndeki (ABA) katalogların taranması sonucunda elde edilen belgelere dayanmaktadır. Amerikan Board katalogları yanı sıra bültenleri, süreli yayınları ve misyoner yıllıkları da incelenerek değerlendirilmiştir. Yine adı geçen kütüphanede bulunan, Board misyonerlerinin biyografilerini içeren American Board Personnel Card and Memorial Book Collection 'lar ve ABCFM'nin mikro film katalogları taranarak konu ile ilgili belgeler incelenmiştir. Ayrıca araştırma eserlere de başvurulmuştur.

I. Amerikan Board'un Tıp Misyonerliği

I. 1. Tıp Misyonerliği ve Önemi

Misyonerler, eğitimle ulaşılamayan Müslümanlara ve özellikle uzak köylere nüfuz etmenin sağlık misyonerliği aracılığıyla mümkün olduğunu, doktor misyonerlerinin çalışmalarında görmeye başlamıştı. Sağlık faaliyetlerinin misyonerler için tarihsel ve dinsel nedenleri de bulunmaktaydı. Hristiyan inancında İsa'nın gücünü şifa yoluyla kazandığı ifade edilmektedir.¹⁰ Bundan dolayı misyonerlerin tıp çalışmalarına bu kadar yoğun bir eğilim göstermeleri şaşırtıcı olmasa gerek.

Hristiyanlıkta sağlık vurgusu Hz. İsa'nın dini tebliğinde de görülmektedir. İncil'de "...ve İsa havralarında öğreterek ve melekûtun müjdesini vaazedip, halk arasındaki her türlü hastalığı ve her türlü zayıflığı iyi ederek, bütün Galilede dolaştı"¹¹. "...İsa, Onikiler'i yanına çağırıp onlara bütün cinler üzerinde ve hastalıkları iyileştirmek için güç ve yetki verdi. Sonra onları Tanrı'nın egemenliği'ni duyurmaya ve hastalara şifa vermeye gönderdi."¹² gibi örnekler bulunmaktadır.

Misyonerler hastanelerde şifa dağıtmanın, diğer faaliyetler için anahtar rolü oynayabileceğini görmüşlerdi. Hatta eğitim ağı kurabilmek için, zemin hazırlayan bir metot olarak da kabul etmişlerdir. Sağlık misyonunun, öğretmen ve vaizin

¹⁰ The Nursing in Mission Stations, Trained Nurses Needed Immediately for Missionary Service, **The American Journal of Nursing**, vol. XI/3, 1910, s. 190-191.

¹¹ İncil, Matta, 3/13-17, Ohan Matbaacılık, İstanbul 2004.

¹² İncil, Luka, 9/1-2.

bulunmadığı yerlerde halk arasında en çok takdir toplayan görev şekli olduğunu belirten misyonerler,¹³ “*insanın olduğu yerde acılar da vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır*”¹⁴ diyerek sağlık misyonerliğinin önemini ifade etmektedir. Bu sebeple Amerikalı sağlık misyonerleri yıl boyunca, ülke çapında her din ve ırktan binlerce hastayı, dispenseri, hastane vb. sağlık kuruluşlarında, ayrıca gezici doktor misyonerlerle, çok az bir ücret karşılığında ve çoğu zaman ücretsiz olarak tedavi etmişlerdir. Misyonerlerin bu sağlık kurumlarına zaman zaman Müslümanlar ve Yahudiler de destek olmuşlardır.¹⁵

Yine bir örnek olarak Dr. Atkinson 1908 yılına ait raporundaki ifadesinde; “*bir tıp adamı önce misyoner ve Hristiyan çalışmalarında daha güçlü bir doktor olabilmeli. Departmanın her branşında İsa, temel hedeftir. Bütün eylemleri İsa adına ve hatırına sürdürmelidir. Misyoner güç olarak hastane ve köy ziyaretleri en etkili yöntemdir*”¹⁶ diyerek tıbbi çalışmaların misyonerlik çalışmalarında bir araç olduğunu ifade etmektedir.

Bir başka misyoner Doktor Ira Harris: “*Kişi hastalık tedavisinde ne kadar başarılıysa İncil'in gerçeklerini öğretmeyi umduğu insanlar üzerindeki etkisi o kadar fazladır. Ancak tıp misyonerliği öncelikle bir Evangelist sonra bir doktor olduğunu unutmamalıdır. Onun yeteneği sonuca giden bir araçtır. Onun görevi basit konuşmalarla, gösterilerle ve yönlendirmesi altındaki asistanları aracılığıyla gerçeği sunmaktır*”¹⁷ diyerek tıp misyonerliğinin önemini belirtmektedir.

Misyoner Everett P. Wheeler ise şu sözüyle sağlık ile misyonerlik arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır: “*... Biz Türkiye'de Hristiyanlar ve Hristiyanlık için okul ve hastane açıyoruz, ilaç götürüyoruz, modern tıbbi kullanıyoruz ve eğitim kuruyoruz...*”¹⁸ Misyonerler için dispenserler, sağlık ocakları ve hastaneler gibi kuruluşlar Protestan anlayışını, Protestan olmayanlara ulaştırmak için etkili bir araç olarak görülmüştür. Tıp bilimine ihtiyaç duyulan her yer ise, misyonerlik için uygun

¹³ David Brewer Eddy, D. B., **What Next in Turkey Glimpses of the American Board's Work in the Near East**, The American Board, Boston 1913, s. 74.

¹⁴ Edward W. Hopkins, vd., **Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik**, (çev. A. Yazıcı, N. Uğurlu ve K. Demir), Örgün yay., İstanbul 2006, s. 68.

¹⁵ Alice S. Riggs, **Shepard of Aintab**, Interchurch Pres., New York 1920, s. 38.

¹⁶ **American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), Reel 703**, No: 676.

¹⁷ F. J. Harper, **Methods of Mission Work among Moslems**, “Medical Missions”, Fleming H. Revell Company, 1906, s. 104.

¹⁸ Evertt P. Wheeler, **The Duty of United States of American Citizens in Turkey**, Fleming H. Revell Company, New York 1896, s. 35.

bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Misyonerler sadece kliniklerde hizmet vermeyip, at ve deve üzerinde uzak bölgelere de seyahatler yapmaktaydılar. Bazen hastaların bulunduğu evlere de gitmekteydiler. Örneğin Dr. Paul W. Harrison, sadece Arabistan sahillerinde hizmet vermeyip, soylu ailelere ve kabile liderlerine de hizmet vermekteydi. Eleanor Calverley, Kuveyt'teki yaşamının anlatıldığı bir kitapta, tıp çalışmalarıyla Müslümanlar arasında Ortodoks bir liman kentinde nasıl güven kazandığını belirtmektedir. Bayan Calverley, ilk defa bir klinik açtığında yerli kadınların ona gelmeye korktuklarını ancak sonunda zengin bir kadının kızını doktora getirerek tedavi ettirmesi ve kızın acılı apsesi hastalığından kurtulmasıyla, önyargılarının yerini arkadaşlıkların almaya başladığını ifade etmektedir. Bu tür çalışmalar neticesinde Eleanor Calverley ve eşi Edwin, yerel halk tarafından inanılır ve güvenilir kişiler olarak görülmeye başlanmıştı. Misyonerler; *“Tedavi olan her hastanın misyonerlerin ve incilin destekçisi olduğunu söylemek abartı olmaz”*¹⁹ diyerek de sağlık faaliyetlerinin misyonerlik çalışmalarına etkisini belirtmektedir.

Bütün misyonerler için sağlığın misyoner çalışmalarındaki etkisi bilinmekteydi. Sağlık çalışmalarının yetersiz olduğu bölgelerde tıp bilgisi önemliydi. Dr. Atkinson, Teoloji öğrencilerine tıp konusunda haftada birkaç kez konuşmalar yapmaktaydı. Çünkü bu öğrencilerin gideceği bölgelerde doktor bulunmamaktaydı. Öğrencilere belirli hastalıklarla ilgili basit tedavi yöntemleri verilmekteydi.²⁰ Böylece bu misyonerler gittikleri yerlerde misyonerlik çalışmalarına sağlık bilgilerini kullanarak zemin oluşturmaktaydı.

I. 2. İlk Tıp Misyonerlerinin Türkiye'ye Gelişi

Sağlık alanındaki çalışmaların insanlarla ilişki kurmada ve etkilemedeki önemi anlaşılınca Amerikan Board, misyon merkezlerine sağlık uzmanları göndermeye başlamıştır. Amerikan Board'un dış ülkelere gönderdiği ilk tıp misyoneri 1819 yılında Boston'dan Hindistan'a giden John Scudder'dır.²¹ Scudder'dan önce tıp doktorlarının misyoner olarak farklı bölgelere gittikleri bilinmekle birlikte, bu misyonerler, tıp misyoner kimliğini ve doktorluk bilgisini kullanmamışlardır.

¹⁹ Bayard Dodge, “American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 401, May, 1972, s. 15-22. Ayrıca bkz. Celal Öney, “Arabistan Protestan Misyonunun Gelişiminde Kadın Misyonerlerin Rolü”, **Journal of History and Future**, August, vol. III/2, 2017, s. 75-106.

²⁰ **ABCFM, Reel 703**, No: 675.

²¹ James H. Franklin, **Ministers of Mercy**, Pilgrim Press, New York 1919, s. 3.

1830 ABD-Osmanlı ticaret antlaşmasına kadar, Amerikan vatandaşları ve Amerikalı tüccarlar, İngiltere himayesinde ve onlardan aldıkları belgelerle Osmanlı ülkesine girmişlerdir.²² Amerikan Board, Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başladıkları ilk dönemlerden itibaren sağlık alanında görevlendirdikleri misyonerlerine gezici hekimlik yaptırmıştır. Gezici hekimlik çalışmaları özellikle kırsal bölgelerde yapılmaktaydı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Doğu ve Ortadoğu ülkelerinde önemli sağlık problemleri yaşanmaktaydı. Özellikle salgın hastalıklar baş edilemez bir sorundu. Adı geçen bölgelerde hasta sayısının kabarık olması ve hâlâ geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulanması, misyonerlerin sağlık çalışmalarına daha fazla imkân sağlamış ve onların halkla sıcak ilişkiler kurmalarını kolaylaştırmıştır.²³

Öncelikle misyoner ailelerinin sağlık ihtiyacı için Osmanlı topraklarına gönderilen tıbbi misyonerler daha sonra Hristiyan azınlıklara da hizmet vermişlerdir. Müslümanlar için de tıp misyonerliğinin önemi anlaşılınca bu yönde çalışmalar hız kazanmıştır.²⁴ Osmanlı topraklarına ilk sağlık misyonerlerinin, 1833'ten itibaren gelmeye başladıkları bilinmektedir. İlk tıbbi misyonerlerin Beyrut'a gelen Dr. Asa Dodge olduğu belirtilmektedir. Dr. Dodge, Kudüs'te bulunduğu 1835 yılında tifüse yakalanması sonucu vefat etmiştir.²⁵ Amerikan Board, 1835'te Dr. Asahel Grant'ı bütün misyon merkezlerini sağlık olanaklarıyla donatmakla görevlendirmişti.²⁶ Yaşam zorlukları ve misyonerlik yapanlar arasındaki kayıplar yüzünden Amerikan Board, faaliyet gösterdiği bölgelere hekim göndermek zorunda kalmıştır. Hekimler ya papaz olarak ya da papaz olmadan öncelikli olarak Protestan kimliği içerisinde yer almışlardır. Bu ilk doktorların çoğu geniş entelektüel ilgi alanlarına sahipti. Bazıları Evangelist ve eğitimciydi. Misyonerler, tıbbi yeteneklerini kullanarak kendilerine birçok kapının açılmasını sağlamışlardır.²⁷

Bu öncü tıp misyonerleri bilgileriyle şöhret oldular. Osmanlı coğrafyasında tıbbi misyoner olarak bulunan bazı misyonerleri anacak olursak; Dr. Cornelius Van Dyke, 1839 yılında Jefferson Medical College'den mezun olduktan sonra Amerikan

²² Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler" **History Studies**, c. IV, Özel Sayı, 2012, s. 329.

²³ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 127-128.

²⁴ Greene, **a.g.e.**, s. 146.

²⁵ James L. Barton, **Daybreak in Turkey**, The Pilgrim Press, Boston 1908, s. 205.

²⁶ Seçil Akgün, "Kendi kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", **X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrışım**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 2139.

²⁷ A. J. Thayer, **The Christian Approach to the Muslim**, AMS Press, New York 1859, s. 113.

Board tarafından 1840 yılında tıbbi bir misyoner olarak henüz 21 yaşında iken Beyrut'a gönderilmiştir.²⁸ Burada Arapçayı öğrendikten sonra İncili Arapçaya çevirmiştir. Suriye Protestan Koleji'nin açılmasıyla da burada tıp hocalığı yapmıştır. Dr. Azariah Smith ise, 1842'de bölgeye gelmiş ve meteoroloji, arkeoloji ve doğa bilimleri ile ilgili makaleleri *American Journal of Science*'de yayınlamıştır. Bir diğer kişi Dr. George Edward Post'ın da ülkenin çeşitli bölgelerinde hekimlik yaptığı bilinmektedir.²⁹ 1863'te Trablusşam'da tıp kariyerine başlayan Dr. Post, Arapça uzmanı oldu. Arapça zooloji ders kitabı yazdı ve Arapça tıp dergisi yayımladı. Ayrıca İncilin çevirisi, cerrahi, doğa bilimi konularında birçok makale yayımladı. Dr. Post, hekimliğinin yanı sıra botanik alanıyla da ilgilenmiş ve tıp çalışmalarına destek olacağı düşüncesiyle bu konuda eğitim almıştır. Post'un Suriye, Filistin ve Sina Florası üzerine çalışmaları bulunmaktadır. 1867 yılında ise Suriye Protestan Koleji'nin tıp bölümünde dersler vermeye başlamıştır.³⁰ Dr. Henry Lobdell ise, Osmanlı coğrafyasında Musul, İzmir, Antep ve Beyrut gibi bölgelerde bulunmuştur.³¹ Dr. Lobdell, 1852 yılında Musul'a giderken Antep'ten geçmiştir, bir hekim olmasının da vermiş olduğu avantaj ile şehirde saygı ile karşılanmıştır. Hristiyan ve Müslümanlar da dâhil her sınıftan insan, doktorun şehirlerinde kalması için isteklerini bir dilekçe ile bildirmişlerdir. Dr. Lobdell, Musul'a varınca çoğunluğu Müslüman olan hastalar tarafından kuşatıldığı iddia edilmektedir.³² Dr. Azariah Smith (1843) ve Dr. Asahel Grant da misyonerlik çalışmalarında hekimlik mesleklerini kullanmışlardır.³³ Dr. Grant, Nasturiler arasında çalışmalarda bulunurken, Dr. Smith ise Antep bölgesinde çalışmalar yapmıştır.³⁴

Bu ilk sağlık misyonerleri, daha çok gezici doktor olarak çalışmışlardır. Gezici doktorluk sistemi sürekli devam etmekle birlikte, Amerikan Board öncelikle geçici müdahalelerinin yapıldığı ve özellikle dışarıdan gelen hastalara ilaçların yazıldığı dispanserler kurmaya başlamıştır. Tıp misyonerliğinin önemi anlaşıldıkça misyonerler hem tıp hem de dini konularda eğitilerek Yakın Doğu'ya gönderilmiştir.³⁵

Amerikan Board, bugünkü Türkiye sınırları dışında Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde de sağlık faaliyetleri yürütmüştür. Suriye Presbiteryen Misyonu,

²⁸ Mary Alice Shepard, **Doctors' Care Medical Missions in Turkey**, American Board, İstanbul 1970, s. 1.

²⁹ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

³⁰ Lytton J. Musselman, "The Botanical Activities of George Edward Post (1838-1909)" **Archives of Natural History**, XXXIII/2, 2006, s. 282-301.

³¹ William S. Tyler, **Early History of the Assyrian Mission**, American Tract Society, Boston 1859, s. 113.

³² Greene, **a.g.e.**, s. 145.

³³ Eddy, **a.g.e.**, s. 133.

³⁴ Greene, **a.g.e.**, s. 144.

³⁵ Edward M. Earle, "American Missions in the Near East", **Foreign Affairs**, vol. VII/3, 1929, s. 398-417.

Tripoli'de hastane, Hama ve Humus'ta dispanser çalışmaları yürütürken, Suriye Protestan Koleji'nde ise tıp eğitimi ve hastane birlikte kurulmuştur. Yerel ve uluslararası Hristiyan topluluklar Lübnan'da (*Asfuriyeh*) 1896 yılında akıl hastaları için bir hastane kurmuşlardır.³⁶ Yine Mısır'da bir hastane ve Hama'da da bir tıp merkezi misyonerler tarafından yönetilmekteydi. Misyonerler Amerikan Üniversitesi Tıp Okulu ve Beyrut'taki *Johanniter Hospital of the Knights of St. John* ile de iş birliği içerisindeydi. Birçok Arap kasabasında da oda klinikleri bulunmaktaydı.³⁷

I. 3. Hastane Çalışmaları ve Önemi

Misyonerlerin en fazla önem verdikleri propaganda müesseselerinden biri hastaneler olmuştur. Misyon kaynaklarında insanların davetsiz gelen bir vaize, dinlerine saldırmak için geldiğini zannederek öfkelenmeye eğilimli oldukları, oysa hastalık ve ölümleriyle ilgili olarak karşılaştıkları bir tıp adamını, ruhani karmaşalarıyla ilgili olarak da yanlarında görmeye hazır oldukları ifade edilmektedir. Daha da önemlisi misyonerler için tıp misyonerliği İncil'in anlatılmasını kolaylaştırmıştır. Misyoner Ira Haris, bir hekim olarak çalıştığı bölgede özellikle kolera salgınına karşı hastalar arasında zamanını geçirdikten sonra, insanların kendisinden hastane kurmalarını istediğinde parasının olmadığını söyleyince, bağışi başlatan ve bağış listesinin başındaki kişinin bir Müslüman olduğunu iddia etmektedir.³⁸

Amerikan Board'un sağlık misyonerleri gezici hekimliğin yanı sıra oturdukları evlerinin bir kısmını da hastalarını kabul ettikleri poliklinikler olarak kullanmaktaydılar. Bu tür mekanlarda tedaviler çok basit koşullar altında yapılmaktaydı. Bu durumdan kurtulmanın yolu da ameliyathanelerin bulunduğu hastanelere olan ihtiyacın oluşmasıydı. Dr. Clarence Ussher, klinik olarak kullandığı evin ameliyat odasını beş buçuk-on iki metre boyutunda, içinde bir ışık olan bir dolap olarak tanımlamaktadır.³⁹

Dr. Henry West, 1859-1876 arası Sivas'taki çalışmalarında hekimlik bilgisini kullanarak misyon çalışmalarını sürdürmüştür. Henry West gibi birçok misyoner doktor, çevreyi dolaşarak ya da oluşturdukları ev kliniklerinde hekimlik bilgilerini kullanmışlardır. Misyonerlik faaliyetlerinde sağlık çalışmalarının önemi anlaşılınca Amerikan Board, kurumsallaşma yolunda adımlar atacaktır. Ev kliniklerinin yetersiz kalması üzerine daha donanımlı hastaneler kurulması yoluna gidilecektir. 1877'den 1886'ya kadar geçen süre içinde hemen hemen bütün misyon merkezlerinde hastaneler

³⁶ Greene, a.g.e, 147.

³⁷ Dodge, a.g.m, s. 15-22.

³⁸ Harper, a.g.e., s. 108.

³⁹ Shepard, a.g.m., s. 3.

kurulmuştu.⁴⁰ Board'un Türkiye Misyonununun 1893 yılı verilerinde Anadolu'da 3 hastanenin bulunduğu bu hastanelerde ise 8.453 kişinin tedavi olduğu belirtilmektedir. 1898 yılında hastane sayısı 4 olarak verilirken tedavi sayısı verilmemektedir. 1903 yılı verilerinde 6 hastanede 19.963 hasta tedavi edilmiştir. 1908 yılında 9 hastanede yapılan hasta tedavisi 10.148 idi.⁴¹

1911 yılına kadar Türkiye'de doğrudan Amerikan Board'a bağlı 10 misyon hastanesi vardı (Merzifon, Sivas, Talas, Antep, Adana, Harput, Diyarbakır, Mardin, Erzurum ve Van). Amerikan Board, hastanelere destek için hemşire, ebe ve yöneticiler göndermiştir. Bazı Alman ve İngiliz misyonerleri de Amerikan kurumlarında zaman zaman çalışmaktaydı.⁴² Doğu toplumlarında evlere girmenin en etkili yolu kadınların sağlık konusunda eğitilmesiydi. Bu amaçla misyoner kadın doktor ve hemşirelerin görevlendirilmesinin yanı sıra kurulan hastanelerde hemşire sınıfları da açılmıştır.⁴³ Hastanelerde oluşturulan hemşire sınıflarında gayrimüslim kadınların eğitilmesi, sağlık çalışmalarının Müslüman ailelerinin evlerine kadar girmesinde etkili olmuştur.⁴⁴ Kadın hemşirelerin mahallelere ziyaretler yaparak ve özellikle eski hastaları bularak onlarla görüştüğü ve her türlü yardım yapıldığı ifade edilmektedir.⁴⁵

Amerikan Board, hastanelerin doktor ihtiyacını kendi hekimlerini görevlendirerek karşılamaktaydı. Yerel doktorların yetiştirilmesi için Merkezi Türkiye Koleji bünyesinde bir tıp okulunun açılmasına karar verilmiş ve okuldan mezun olan doktorlar ülkenin çeşitli bölgelerinde çalışmışlardır.⁴⁶ 1876 yılında eğitime başlayan bu okulun tıp bölümü maddi sıkıntılar yüzünden 1886 yılında son sınıf öğrencilerini Halep'e göndermiş ve 1888-1889 öğretim yılı sonunda da tamamen kapatılmıştır.⁴⁷ Bu süreç içerisinde de okuldan 21 doktorun mezun olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Hastanelerdeki doktorlar hemen hemen bütün branşlarda tedavi uygulamaktaydılar. Amerikan Board'a ait farklı hastanelerde 1910 yılında 1900 önemli ameliyat yapılmıştır. Bu kuruluşların hepsinde 1910 yılında 125.000'den fazla hasta tedavi

⁴⁰ Thayer, a.g.m., s. 92.

⁴¹ **The Orient**, vol. VI/36, (8 September 1915), Bible House, Constantinople, 236.

⁴² Shepard, 1970, s. 3.

⁴³ **ABCFM, Reel 712**, No: 574.

⁴⁴ **ABCFM, Reel 666**, No: 94, 95.

⁴⁵ **American Board Archives (ABA)**, 0009 00765, No:6-7.

⁴⁶ **ABCFM, Reel 643**, No: 9

⁴⁷ Turhan Baytop, **Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji ve Antep Amerikan Hastanesi**, İstanbul, 2003, s. 23. Ayrıca bkz. Uğuroğlu Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep 1971.

⁴⁸ Fred F. Goodsell, "Shepard of Aintab the Beloved Physician", **Envelope Series**, XIX (2), American Board, Boston 1916, s. 15.

edilmiştir. Misyon kaynaklarında bazı hastanelerdeki hastaların yarısının Müslüman olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Merzifon, Sivas ve Harput'ta kolera salgınının yayılması misyoner doktorlara ağır sorumluluk yüklediği misyon raporunda belirtilmektedir.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde erkek doktorların kadınları muayene etmesine izin verilmiyordu. Kadınların da doktor olmaları kabul edilmiyordu. Misyonerlerin kadın hastalara yönelik çalışmalarının artması Dr. Caroline F. Hamilton'ın (1861-1944), 1892 yılında Antep'e gelmesiyle olmuştur. Dr. Hamilton, 1888'te *Women's Medical College*'den mezun olduktan hemen sonra misyoner çalışmalarına katılmak için Türkiye'nin yolunu tutmuştur.⁵¹ Böylece Antep Amerikan Hastanesi'nin kadın bölümü Dr. Hamilton'ın yönetiminde çalışmıştır. Osmanlı yönetiminin doktor kadınların diplomasını tanımadığı için Dr. Hamilton ebe olarak hastanede Dr. Shepard'ın yardımcısı olarak çalışmıştır. Dr. Hamilton, Antep'teki evlerde ve Amerikan Hastanesi'nde kadın doğum ve ebelik görevini 70 yaşına kadar devam ettirmiştir.⁵² Bir bayan olarak Dr. Ida M. S. Stableton'ın, Erzurum'da çocuk ve kadınlar arasında çalışmasından olumlu sonuçlar elde edildiği de ifade edilmektedir.⁵³ Yine Amerikan Board tarafından Ocak 1914'te Harput'a tıbbi misyoner olarak atanan Dr. Ruth A. Parmelee 1917 yılına kadar bu merkezde görev yapmıştır.⁵⁴ Dr. Parmelee, hastaneye bayanların kabul edilmemesi üzerine, öğrencisi ve yardımcısı Bayan Sarra Sabrichian ile üç katlı evinin alt katını klinik olarak kullanmıştır. Dr. Parmelee, 1914-1917; 1919-1922 yıllarında bölgede görev yapmıştır.⁵⁵

1908 yılında Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı 20 istasyon ve 269 dış istasyon bulunmaktaydı.⁵⁶ Sağlık misyonerlerinin birçok misyon merkezinde bulunması, misyon bölgesindeki doktor ve eczacıların sorunlarını dile getirmek ve

⁴⁹ **The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, 1911, s. 99.

⁵⁰ **The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, 1911, s. 100.

⁵¹ Goodsell, a.g.m., s. 13.

⁵² Eddy, a.g.e., s. 3.

⁵³ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Ida M.S. Stapleton," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17455> (Erişim Tarihi: 25.07.2017).

⁵⁴ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Personnel records for Ruth A. Parmelee," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library. <http://www.dlir.org/archive/items/show/15376> (Erişim Tarihi, 19.12.2017).

⁵⁵ Ruth A. Parmelee, **A Pioneer in The Euphrates Valley**, Gomidas Institute, Princeton and London 2002, s. 9.

⁵⁶ Julius Richter, **A History of Protestant Missions in The Near East**, London 1910, s. 160.

gelişimlerini sağlamak için organize olma gereği duymuşlardır. Board'a bağlı sağlık misyonerleri, ortak hareket etmek için *Asia Minor Medical Missionary Association*'ı (Anadolu Tıbbi Misyoner Cemiyeti'ni) kurdu. Bu cemiyet, ilk toplantısını 1907 yılında yapmıştır. Misyoner kaynaklarına göre, Türkiye'nin misyonerlik tarihinde ilk defa, belki de dünyada, kadın ve erkek tıp misyonerleri karşılaştıkları sorunları tartışmak için bir araya gelmişti. Anadolu Tıbbi Misyoner Cemiyeti'nin ilk konferansı 12-19 Temmuz 1908 yılında Antep'te gerçekleşmiştir. Toplantıya katılanların çoğu at sırtında 10 günden fazla süren bir yolculuktan gelmişlerdir. Toplantıya Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Kayseri, Maraş, Antep, Halep, Beyrut, Tiberias ve Şam yakınlarındaki Deir Atiye'den temsilciler gelmişti. Kişisel olarak gelemeyen misyonlardan iyi dilekler ve raporlar geldiği, bunlar arasında Van, Merzifon, Mardin, Urfa, Adana ve İstanbul'un bulunduğu ifade edilmektedir.⁵⁷ Sağlık misyonerleri 1907'den 1915 yılına kadar Anadolu Tıbbi Misyoner Cemiyeti olarak karşılıklı bilgilendirme toplantıları yaptıklarını belirtmektedir. Bu toplantılarda doktorların araştırmalarını sunarken, Mısır'dan, Filistin'den, Beyrut'tan ve Avrupa'dan misafir konuşmacılar da davet edilmekteydi. Ayrıca doktorların yenilikleri takip etmeleri ve uyumu konusunda da çalışmalar yapılmaktaydı. Antep'ten Dr. Shepard, Spinal anestezinin nasıl kullanıldığını ilk defa bu toplantılarda göstermiştir.⁵⁸ Yine Doğu Türkiye Misyonununun 38. toplantısında (3 Ağustos 1914), Anadolu Tıbbi Misyoner Cemiyeti'nin, ilk konferansında, misyonerlik ve tıp ile ilgili çeşitli konuların sunumu yapılmıştır. Yedi oturum olarak organize edilen toplantıda *boğmaca, ilaç siparişi, eczacılıkla ilgili zorluklar, bölgedeki uydurma ilaçlar ve meme tümörleri* gibi konuların tartışıldığı belirtilmektedir.⁵⁹

Aşağıdaki tabloda Amerikan Board'un Türkiye Misyonu'nun 1912-1913 yılına ait sağlık çalışmalarında hastane ve dispanserlerde yapılan tedavilerin istatistiği verilmektedir. Hastane ve dispanserin en yoğun olduğu bölge Doğu Türkiye Misyonu'dur. Batı Türkiye Misyonu'nda hasta ve tedavi sayısında 1913 yılında düşüş olduğu görülmektedir. Merkezi Türkiye Misyonunda ise hasta sayısında önemli bir artış olurken, tedavi sayısında pek bir fark yoktur.

⁵⁷ Richter, a.g.e., s. 158.

⁵⁸ Shepard, a.g.e., s. 4.

⁵⁹ *The Orient*, vol. V/33, Bible House, Constantinople 1914, s. 327.

Tablo 1: Amerikan Board'un Türkiye Misyonu Medikal İstatistiği (1912-1913)

	1912	1913
Batı Türkiye Misyonu		
Hastane	3	3
Dispanser	2	3
Hasta	14.992	11.368
Tedavi	63.420	33.801
Merkezi Türkiye Misyonu		
Hastane	2	2
Dispanser	2	2
Hasta	6.162	11.041
Tedavi	61.198	61.658
Doğu Türkiye Misyonu		
Hastane	4	4
Dispanser	5	5
Hasta	5.375	17.094
Tedavi	19.491	38.898
Toplam		
Hastane	9	9
Dispanser	9	10
Hasta	26.529	39.503
Tedavi	144.809	134.357

Kaynak: The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913, s. 95. The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914, s. 107.

Amerikan misyonerlerinin en önemli tıbbi misyon faaliyetleri Merkezi Türkiye Misyonu'nun merkezi olan Antep'teydi. Dr. Azaria Smith, Tillman C. Trowbridge, Benjamin Schneider, Charles E. Clark, John E. Merrill, Edwins John Ward, Carolin Hamilton, Harris Grahom, Frederick D. Shephard ve Meril Shepard gibi birçok meşhur Amerikalı misyoner Antep Amerikan Hastanesi'nde doktorluk yapmıştır. Hastanenin uzun süre yönetimini üstlenen Dr. Fred Douglas Shepard'ın at sırtında köylere kadar

giderek çalışmalarını genişlettiği ve bu yüzden ABD Başkanı tarafından bir nişan ile ödüllendirildiği belirtilmektedir. Kilis ve Nizip bölgesinde uzun yıllar çalışan Dr. Throwbridge ise sağlık taraması yaptığı 21 Türk köyünde, sağlığın ilk şartının temizlik olduğunu anlatarak pislik, cehalet ve batıl inançları kırdığını, bebek banyosundan çocuk bakımına kadar birçok şeyi halka telkin ettiğini ileri sürmektedir.⁶⁰

Aşağıdaki tabloda Amerikan Board'un Türkiye'de kurduğu hastanelerin kuruluş, ruhsat alma ve kapanış tarihleri verilmektedir. Yine hastanelerin kuruluş aşamasındaki ve gelişim sürecinde yatak sayıları verilmektedir. Misyon hastanelerinin kuruluş tarihleriyle ilgili kaynaklarda farklı tarihler verilebilmektedir. Bundaki temel neden ev klinikleriyle başlayan geçici çalışmaların yerleşik düzene veya daha uygun bir binaya taşınması süreciyle ilgili verilen tarihlerdir. Tabloda kuruluş kısmında parantez içinde verilen rakamlar bu tür değişimleri ifade etmektedir. Yine tabloda hastanelerin kapanma tarihlerinde verilen farklı tarihler bu hastanelerin bir dönem kapansa da tekrar açıldıkları, bir süre faaliyet gösterdikten sonra tekrar kapandıkları anlaşılmaktadır. Ruhsat işlemlerinin hastanelerin kuruluş tarihlerinden itibaren süreç içerisinde halledilme yoluna gidildiğini görmekteyiz. Merzifon'da misyonerler ilk kurdukları hastanenin yanı sıra yeni hastane binasının inşaatına başlanmasıyla da yeni bir ruhsat alma yoluna gitmişlerdir. Adana, Diyarbakır ve Van hastanelerinin ruhsatsız çalıştıkları anlaşılmaktadır. Misyon hastanelerinin Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında kapatıldıklarını görmekteyiz. Bu hastanelerden Adana ve Talas hastaneleri 1934 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Yine Gaziantep Amerikan Hastanesi 1923 yılında kapatılsa da 1924 yılında tekrar açılmış ve çalışmalarını günümüzde Sağlık Eğitim Vakfı bünyesinde sürdürmektedir. Tabloda hastanelerin açıldığında ve süreç içerisinde en yüksek yatak sayıları da verilmektedir. Sivas ve Antep Amerikan hastanelerinde erkek koşullarının yanı sıra kadın ve çocuk yataklarının da bulunduğunu görmekteyiz. Yine Konya, Mardin ve Antep Amerikan Hastanelerinde kadın koşullarının da hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Thayer, a.g.e., s. 92.

Tablo 2: Amerikan Board'un Türkiye Misyonu Hastaneleri⁶¹

Batı Türkiye Misyonu	Kuruluş	Ruhsat Tarihi	Kapanış Tarihi	Yatak Sayısı e= Erkek k=Kadın ç=Çocuk
Talas Amerikan Hastanesi	1887 (1900)	1889	(1911)-1934	10-80
Merzifon Amerikan Hastanesi	1896 (1911)	1907(1911)	1921	8-55
Sivas Amerikan Hastanesi	1904	1910	1918	4-25+2ç
Konya Amerikan Hastanesi	1911	1913	1924	(6e+5k) 11-30
Doğu Türkiye Misyonu				
Annie Tracy Riggs Hastanesi (Harpur)	1903 (1910)	1909	1921	20-52
Van Amerikan Hastanesi	1900 (1903)	-	1915	10-24
Mardin Amerikan Hastanesi	1880	1904	1920	(6+2k) 8
Erzurum Amerikan Hastanesi	1904	1909	1916	3-15
Diyarbakır Amerikan Hastanesi	1908	-	(1910-1914) 1915	-
Merkezi Türkiye Misyonu				
Azariah Smith Hastanesi(Antep)	1800	1907	-	10-28(12k+2ç)
Adana International Hastanesi	1907 (1909)	-	1934	3-34

Kaynak: *The Missionary Herald*, Press of Samuel Usher, Boston 1891, s. 292; ABCFM Reel, 618, No: 20; Nil Sarı, vd. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devrinde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014, s. 2; **The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan**, 1902, s. 17; ABCFM Reel 618, No: 295; ABA, 0011 00938; ABCFM Reel 628, No: 594; ABCFM Reel 617, No: 610; **The Medical Missionary Work at Konia**, 1913, s. 3; **The Orient**, vol. II, (12 July 1911); ABCFM Reel 712, No: 312; ABCFM Reel 703, No: 685; ABA, 0015 01217, No: 6; ABCFM, (1917-1922), 1921 No: 087; ABA, ABCFM (1917-1922), 1921 No: 086; ABCFM Reel 661, No: 456; ABCFM Reel 668, No: 44.

⁶¹ Misyon hastanelerinin kuruluş tarihleriyle ilgili kaynaklarda farklı tarihler verilebilmektedir. Bunun temel nedeni ev klinikleriyle başlayan geçici çalışmaların yerleşik düzene veya daha uygun bir binaya taşınması süreciyle ilgili verilen tarihlere göre farklıdır. Tabloda kuruluş kısmında parantez içinde verilen rakamlar bu tür değişimleri ifade etmektedir. Yine tabloda hastanelerin kapanma tarihleri için verilen farklı tarihler de bu hastanelerin bir dönem kapansalar da tekrar açıldıklarını ve bir süre daha faaliyet gösterdikten sonra tekrar kapandıklarını göstermektedir.

Board'un hastane binaları, bağışçılar sayesinde, Amerikan Board'un desteği olmadan inşa edilmiştir. Çalışma giderlerinin büyük bir kısmı hasta ücretlerince karşılanmıştır. Yine doktorların tatildeki çalışmalarından elde ettikleri gelirler ve topladıkları bağışlar da etkili olmuştur. Birçok Board raporunda bu kurumların ekonomik olarak kendi kendine yeterli olduğu belirtilmektedir. Hatta Van Amerikan Hastanesi 1900'de, Mardin Amerikan Hastanesi 1904'te, Harput'taki Anne Tracy Riggs Hastanesi 1908'de kâr ettiklerini açıklamışlardır.⁶² Misyonerler çalıştıkları bölgelere aileleriyle gelip yerleşmişlerdi. Birkaç nesilde ikametleri devam etmiştir. Bulaşıcı hastalıkları yok etmek için çaba sarf ederken Harput'ta Dr. Henry H. Atkinson, Antep'te Dr. Shepard, Mardin'de Dr. Daniel M. B. Thom tifüsten hayatlarını kaybetmişlerdir.⁶³

Hastanelerin açık olduğu dönemlerde çevre köylerde de sağlık çalışmaları yapılmaktaydı. Hastaneye gelemeyenlerin ayaklarına gidilerek hem kazanç elde edilmekte hem de misyoner çalışması için zemin oluşturulmaktaydı. Hastanelerin doktor ihtiyacının karşılanması için Antep'te Merkezi Türkiye Koleji içerisinde tıp eğitimi verilmeye başlanmıştır.⁶⁴ Misyonerler için yerli hemşire sayısını arttırmak da önemliydi. Bunun hastanelerde hemşire sınıfları açılarak eğitilmiş hemşireler yetiştirilmiştir. Balkan Savaşlarındaki insan ve maddi kayıpların sağlık misyonerliği için önemli bir çalışma alanı oluşturacağı ifade edilmektedir.⁶⁵ Sağlık yaşlı da olsa, genç de olsa insanların en zayıf oldukları durum olarak değerlendirilmektedir. 1863 yılı raporunda Merkezi Türkiye Misyonu'ndaki bölgede, yedi misyonerden ikisinin misyoner doktor olduğu belirtilmektedir.⁶⁶

Türkiye'deki Amerikan Board'a bağlı misyoner hastanelerinde; fitik (*hernia*), mesane taşı (*vesical calculi*), *calculi impected in urethra* (idrar yolu), kemik tüberkülozu (*tuberculous bones*), çıban ve bezleri (*glands abscesses*), doğum (*accouchement forse*), karaciğer (*hepatic*), apse (*abscess*), perinefrik apse (*perinephric abscess*) diz kapağı kırığı (*fractured patella*), yanık (*cauterizing*), rahim tedavisi (*curetment of uterus*), sıvı toplaması, dil yarası (*sewing bitten tongue*), göz kapağı estetiği (*plastic for new eye-lids*) ve katarakt (*cataract*) gibi hastalıkların tedavisi yapılmıştır.⁶⁷

⁶² Shepard, a.g.e., s. 3.

⁶³ **The Orient**, vol. IX/Extra, (8 March 1922), s. 24.

⁶⁴ Faruk Taşkın, "Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)", **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mersin 2007, s. 158.

⁶⁵ **The American Journal of Nursing**, vol. XIII/8, (May 1913), s. 612-613.

⁶⁶ **The Fifty-third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign**, 1863, s. 67.

⁶⁷ **ABA, Reel 703**, No: 643.

Birinci Dünya Savaşı misyoner çalışmaları için sonun başlangıcı olmuştur. Medikal misyon merkezlerinin bazıları tamamen kapatılırken, bazılarında da Türk yetkililerince el konulmuştur. Bazı Amerikalılara da ülkeyi terk etme emri verilmişti. Savaş döneminde Yakın Doğu Yardım Cemiyeti ve Kızıl Haç 26 doktor, 50 hemşire ve 15 sahra hastanesi, ek olarak giyecek ve yiyeceklerle bölgeye girmiştir. Savaş sürecinde ve sonrasında misyon hastaneleri ve elemanlarının çoğu bu organizasyonda görev aldılar. Savaş sonrası personel ve mülkiyet kaybının yanı sıra, 1920'lerin başında 6 misyon hastanesi kapatıldı. 1923-1924 yılına ait raporda Amerikan Board'un Türkiye'deki medikal istatistiklerinde; 5 hastane, 2 dispanser, 7 erkek ve 3 bayan Amerikalı doktor, 5 Amerikalı hemşirenin bulunduğu belirtilmektedir. Hastanelerde tedavi gören hastaların sayısı 2.249, dispanserde tedavi görenler ise 11.184 kişi olarak verilmektedir.⁶⁸

I. 4. Müslümanlar Üzerinde Etkinlik Kurma Çalışmaları

Misyonerler, her ne kadar okul ve kilise faaliyetlerini Ermenilere yöneltmişlerse de Türklerden de misyoner okullarına az da olsa kayıt yaptıranların olduğu bilinmektedir.⁶⁹ Misyonerlerin Müslümanlarla doğrudan iletişim kurması sağlık kuruluşları aracılığıyla olmuştur. Misyonerler, Türklerle iletişim kurup onlara nüfuz edebilmede sağlık merkezlerinin önemli rol oynadığını birçok misyon kaynağında dile getirmektedir. Misyonerler, Hristiyan öğretilerin yayılmasında hiçbir çalışmanın sağlık misyonerliği kadar başarılı olmadığını belirtirken, Adana'dan Dr. Cyril H. Haas, raporunda Müslüman hastaların sayısında sürekli artış olmasından övgüyle bahsetmektedir.⁷⁰

Misyon kaynaklarında misyoner sağlık merkezlerinin devletin halka sunmadığı hizmeti verdiklerini ileri sürmektedirler. Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmaksızın hizmet verdikleri sağlık merkezlerinde misyonerler, kendilerine çaresizlik ve güvenle yaklaşan Türklere Hristiyanlığı tanıtmaya çalışırken bir yandan da onları tanıma olanağı bulduklarını ifade etmektedir. Örneğin, Merzifon'da kurulan sağlık merkezinde görev yapan Dr. Marden, karşılaştığı Türk halkının yüzde doksandan olumlu söz etmiş, sürekli olarak gördüğü konukseverliği dile getirmiştir. Konya Zincirliköy'de kurulmuş sağlık merkezinin misyonerleri de kendilerine başvuran Türklerle konuştuğunda onların genelde Hristiyanlığa karşı tavır takınmalarına karşın, aralarında büyük ilgi duyanlar, hatta kabul etmeyi düşünenler bile olduğunu iddia etmektedirler. Türklerle özellikle hastanelerde yattıkları zaman

⁶⁸ **The One Hundred and Fourteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, Boston, s. 4.

⁶⁹ ABCFM Reel 666, No: 55.

⁷⁰ **The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, 1912.

uzun konuşmalar yapabildiklerini belirten misyonerler, böylece Türkleri daha iyi tanıdıklarını ve sanıldığı gibi Hristiyanlığı katı kurallı bulmadıklarını belirtmektedir. Misyonerler, doktorların Müslüman hastalarını evlerinde ziyaret etmenin önemine vurgu yapmışlardır. Böylece doktorun ziyareti sırasında orada toplanan Müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapma imkânı olacağı öngörülmüştür.⁷¹

Amerikan misyoneri F.J. Harper, tıp misyonerliğinin önemini: “*Müslüman topraklarındaki Hristiyan misyonerler tarafından benimsenen yöntemlerin hiçbiri, ön yargıyı yıkmada ve büyük kitleleri İncil'in çatısı altında toplamada daha başarılı olmamıştır. Misyon hastanelerinde yatan hastalar, geldikleri andaki Hristiyanlık düşüncesinden farklı olarak eve dönerler. Gelen hastaların sayısı artıkça Evangelist çalışmalar için imkânlar da o kadar artmaktadır ve bir ya da iki olaydaki başarılı tedavi, bir köyden kalabalık bir hasta topluluğunun gelmesine sebep olmaktadır*” sözleriyle ifade etmektedir.⁷²

1902 yılına ait misyon raporuna göre, Antep Amerikan Hastanesi hastalarının 2/5'i, Adana'daki klinik hastalarının 1/3'ü Müslümanlardan oluştuğu belirtilmektedir. Hastaneye gelen Müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapıldığı, Maraş ve Antep'te hastaneye gelen Müslümanlara İncil dağıtıldığı ifade edilmektedir.⁷³ Antep'teki misyoner hastanesinin doktoru Shepard da “*Hastanede tedavi olduktan sonra köylerine dönen Müslüman hastaların kendilerini İsa'nın iyileştirdiğini*” söylediklerini belirtmektedir.⁷⁴

Dr. Henry H. Atkinson, 25 Şubat 1906 tarihli bir mektubunda, bölgede nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman bölgelere sadece sağlık çalışmalarıyla ulaşılabildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu yöntemin Hz. İsa'nın metodu olduğunu da ifade etmektedir.⁷⁵ Misyonerler 1907 yılında Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri bir raporda, Adana'da nüfusun büyük bir kısmının Müslüman, Antep'in de köyleri ile beraber çoğunlukla Müslüman olduğunu ve köylerde Türkçe konuşulduğu belirtilmektedir. Aynı raporda, köylerin ihmal edilmiş olduğunu, doktor ve sağlık imkânlarını kullanarak Müslümanlara yaklaşma imkânının mevcut olacağını belirtmektedir.⁷⁶

⁷¹ Halidi vd. a.g.e., s. 127-128.

⁷² Harper, a.g.e., s. 101.

⁷³ ABA, Reel 660, No: 56.

⁷⁴ Riggs, a.g.e., s. 79.

⁷⁵ ABA, Reel 704, No: 580.

⁷⁶ ABA, Reel 660, No: 56.

Misyonerlere ait hastanelerde birçok Müslüman tedavi olmak için müracaat etmekteydi. Bu durum ise misyonerlere Müslümanlar arasında çalışma fırsatı sunuyordu. Çünkü hastalara koğuşlarda her akşam ve pazar günleri İncil okuyorlardı. Ayrıca hastanede çok sayıda İncil Kadını ile Hristiyanlık üzerine konuşmalar yapan hemşireler bulunmaktaydı. Hastanede hemşirelerin gözetiminde tedavi gördüğü süre içinde Hristiyanlığa dönenler olduğu iddia edilmektedir. Misyoner raporlarında Antep'te orta yaşlarda bir kadının birkaç yıl önce Hristiyan olduğu ve çevresinin kadını delilikle suçladığı ifade edilmektedir.⁷⁷

Misyon raporlarında kutsal kitapların Hristiyanlara olduğu gibi Müslüman hastalara da okunduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ Konya misyon hastanesine ait bir raporda pazar ve çarşamba günü yapılan dini toplantılara çoğunlukla Rumların katıldığı, zaman zaman Türklerin de bu toplantılarda bulunduğu ifade edilmektedir. Bu toplantılarda kullanılmak için İncil, Türkçe, Rumca ve Arapça olarak basılmaktaydı.⁷⁹ Yine tedavi olmak isteyen Türk kadınlara, bayan misyonerler aracılığıyla konuşmalar yapılarak, İncil'den metinler okunduğu da ifade edilmektedir.⁸⁰ Misyonerler hedef kitlelerinin gayrimüslimler olduğunu belirtmesine rağmen, Müslüman hastalar üzerinde de misyonerlik çalışmaları yapmaya çalıştıkları görülmektedir.

Tıbbi misyonerlik içerisinde hemşirelerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu konuda doktorlardan daha istekli ve kendilerini daha iyi yetiştirmiş olan hemşirelerin misyonerlik faaliyetlerinde oldukça etkili oldukları ifade edilmektedir. Böylece onlar hem hemşirelik hem de Hristiyanlığı yayma gibi her iki alanda da çalışmalar yürütmüşlerdir. Misyoner kadınların Ermeni kadınları kadar Türk kadınlarıyla da ilgilendikleri aşikardır. Kadın doktorlar, çalışma izni alamadığı için bazıları çalışmalarını bıraksa da bazıları izin alan yabancı erkek doktorların yönetimi altında ebe olarak çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Dr. Caroline Hamilton, Antep'te bu şekilde otuz yıla yakın çalışmıştır. Dr. Hamilton, Antep Amerikan Hastanesi kadınlar kliniğinde yılda ortalama 1.000 hastayı tedavi ettiği, hekimliği sayesinde özellikle Müslüman kadınlarla kolay iletişim kurduğu belirtilmektedir.⁸¹

Board misyonerlerinin sağlık çalışmalarının yoğunlaştığı 1880'lerden sonraki süreç, Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında gelişme gösterdiği bir dönemdir. Bu

⁷⁷ ABA, Reel 660, No: 88.

⁷⁸ ABA, 0010 00796, No: 14-15.

⁷⁹ The Orient, vol. III/50, (11 December 1912), s. 1.

⁸⁰ ABA, Reel 703, No: 584.

⁸¹ Eddy, a.g.e., s. 3.

dönemde Osmanlı Devleti, tıbbi tedavi ve bakım konusundaki çalışmalarını bir devlet politikası olarak görmüş ve ülkenin birçok yerinde hastaneler açmıştır. Osmanlı Devleti'nin sağlık alanındaki asıl gelişimi II. Abdülhamid döneminde açılan sağlık kurumlarıyla kendini göstermiştir. İstanbul'un dışında Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'da birçok hastane kurulmuştur.⁸² Örneğin Suriye'de misyonerlerin sağlık çalışmalarına alternatif olarak Osmanlı yönetimi bölgede misyoner kurumlarıyla rekabet edecek tıp fakültesi ve hastane açmayı planlamış ve bu doğrultuda 1903 yılında Şam'da tıp fakültesi açmıştır.⁸³

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde bu dönemde sağlık çalışmalarında bir dönüşüm/gelişme yaşansa da 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu Doğu ve Ortadoğu ülkelerinde önemli sağlık problemleri yaşanmaktaydı. Buralarda hasta sayısının kabarık olması ve hala geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulanması, misyonerlerin sağlık alanında faaliyetlerine daha fazla imkân sağlamıştır.⁸⁴ Misyoner çalışmaları II. Abdülhamid döneminde daha dikkatli takip edilmeye başlanmıştı. Misyonerlerin sağlık çalışmalarına engel olmak için Osmanlı Devleti, misyoner okullarında yetişen doktorların Belediye hastanelerinde görev yapmalarının uygun olmadığını belirten açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁵ Osmanlı coğrafyasında birçok diplomasız doktorun varlığı, Osmanlı Devleti'nin 1887'de doktorluk belgelerinin İstanbul'dan onaylatılmasını zorunlu kılmıştır. Yine yoksul hastaların Antep Amerikan Hastanesi'ne gitmelerinin engellenmesi için Belediye Hastanesinin eksiklerinin giderilerek hizmet vermesi için gerekli çalışmaların yapılması istenmiştir.⁸⁶

Sonuç

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı topraklarına ayak bastığı 1820 yılından 13 yıl sonra sağlık misyonerlerini göndermesi, yeni bir misyonerlik uygulamasının da başlangıcını oluşturmuştur. 1830'lardan itibaren Amerikan Board, eğitilmiş misyoner hekimlerini ülkenin farklı bölgelerine göndererek misyon çalışmalarında etkili olmaya çalışmıştır. Gezici sağlık misyonerliği sayesinde ülkenin en ücra köylerine kadar gidilerek ev ziyaretleri yapılmış ve birçok hasta tedavi edilmiştir. At sırtında uzaklara yapılan seyahatlerin hikayesi, kolera salgını ya da

⁸² Sarı, vd., a.g.e., s. 2.

⁸³ Kürşat Çelik, "Misyonerlerin Suriye'de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri İle Şam Tıp Fakültesinin Açılmasına Dair Bir Rapor", *The Journal of Academic Social Science Studies*, no. 29, Autumn III, 2014, s. 156.

⁸⁴ Eddy, a.g.e., s. 79.

⁸⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH.MKT), 1560/60.**

⁸⁶ **BOA, DH.MKT. 818/9.**

tifüsü kontrol altına almak için yapılan çalışmalar, misyon kaynaklarında sıklıkla ifade edilmektedir. 1880'lerden itibaren hastaneler kurulmuş olsa da gezici sağlık çalışmaları devam etmiştir. Seyahatlerde yapılan müdahaleler genelde küçük operasyonlar olup, daha önemli durumlarda hastaların hastaneye gelmeleri istenmekteydi. Örneğin Dr. Post, bir seyahatinde Ürgüp, Nevşehir ve Aksaray'da 1908 yılı Mart ayı boyunca çalışmalarda bulunmuş, zamanının çoğunu Nevşehir'de birçok operasyon yaparak geçirmiştir. Bu geziler sırasında 1500'ün üzerinde hastaya bakıldığı belirtilmektedir. Bu sağlık seyahatlerinden ekonomik kazançlar da elde edilmiş ve dini çalışmalar yapılarak insanlar üzerinde etkili olduğu misyon kaynaklarında belirtilmektedir.⁸⁷ Yine Dr. Dodd, 1908-1909 döneminde Aksaray, Kırşehir, Ürgüp, Nevşehir, Konya ve Haçin'e seyahat ederek birçok hastayı tedavi etmiştir.⁸⁸ Başka bir örnek verecek olursak 1882-1888 misyon raporuna göre; Amerikan Board'un sağlık misyonerlerince Antep bölgesinde birçok köye hizmet verildiği, bunların çoğunun da Müslüman Türk köyleri olduğu iddia edilmektedir.⁸⁹ Doğuyu Hristiyanlaştırmada sağlık misyonerliğinin etkisi en dayanılmaz güçler arasında gösterilmektedir.

Misyonerler hijyen ve sağlık önlemlerinin yayılmasına katkı sağladıklarını, özellikle salgın hastalıklarının görüldüğü durumlarda kilise ve camilerde halka hijyen konusunda bilgiler verdiklerini ifade etmektedirler. Bu çalışmalar neticesinde salgın gibi tehlikeli hastalıklar kontrol altına alınarak, salgınlar daha yakından tanınmış, bunlara karşı alınacak önlemler geliştirildiği belirtilmektedir. Londra ve Liverpool gibi merkezlerde Asya'da görülen salgınlar ve alınacak önlemler hakkında güçlü bir arşiv oluşturulduğu, Türkiye'de koleranın bu tür çalışmalar sayesinde tehlikeli bir durum olmaktan çıktığı misyon kaynaklarında iddia edilmektedir.⁹⁰

Sağlık faaliyetleri misyonerlerin Hristiyan inancının Protestan anlayışının insanlara ulaştırılmasında bir araç olduğu kendi ifadelerinde sıklıkla dile getirilmektedir. Örneğin Adana Amerikan Hastanesi yönetmenliğinin ikinci maddesinde; *"Bu hastanenin amacı birinci sınıf cerrahi müdahale ve Adana bölgesinde sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve ileride İncil çalışmalarına yarar sağlamak..."* şeklinde açıkça ifade edilmektedir.⁹¹

Hekimlik sayesinde misyonerler buldukları bölgenin ileri gelenleriyle daha

⁸⁷ **The Medical Missionary Work at Cesarea**, For the year ending June 30th. 1908, s. 9.

⁸⁸ **ABA**, 0010 00857, No: 1-2.

⁸⁹ **The Missionary Herald**, vol. 84, 1888, s. 354.

⁹⁰ Barton, **a.g.e.**, s. 66.

⁹¹ **ABA, Reel 667**, No: 101.

kolay iletişim kurabilmekteydi. Misyon raporunda Dr. Haas'ın Adana il valisinin aile doktoru olduğu ve bu konumundan dolayı gerektiğinde koruma alabildiği ifade edilmektedir.⁹² Yine Dr. Grant'ın Hakkâri Emiri Nurullah Bey'i iyileştirmesi ona bölgede stratejik bir dost kazandırmış ve bölgeye her gelişinde Nurullah Bey'in özel doktoru ve dostu olarak saygı görmüştür.⁹³ Misyoner doktorların Osmanlı yöneticilerince ödüllendirildikleri de görülmektedir. Örneğin Dr. Shepard'a Antep Amerikan Hastanesi'ndeki çalışmaları ve Adana'daki faaliyetleri nedeniyle 1910 yılında Sultan Mehmet Reşat tarafından beşinci derecede mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁹⁴ Dr. Ussher'de şehirde zaman zaman ortaya çıkan salgın hastalıklar esnasında gösterdiği yararlılıklardan dolayı Van valisince yazılı belge ile onurlandırılmıştır.⁹⁵ Mardin'de Dr. Daniel M. B. Thom, bölgedeki ve Diyarbakır'da 1894 yılında görülen kolera salgınındaki çalışmaları Türk yönetimi tarafından madalya ile ödüllendirilmiştir.⁹⁶

Tıp misyonerliği İncil yayıcıları arasında özellikle halkta her kesime ulaşılması anlamında en önemli yöntemdi. Misyonerler doktorluk yeteneklerini, tedavi ihtiyacı olan insanlara Hristiyanlığı anlatmak için fırsat olarak gördüler.⁹⁷ Misyonerler tıbbi misyonerlikteki amaçlarını; “*Geri kalmış ve ezilmiş bölgelerde Hristiyanlığın etkisini icra etmek*” olarak ifade etmektedir.⁹⁸ Amerikan Board'un dış ülkelere gönderdiği sağlık misyonerleri, yüksek eğitilmiş profesyonel kişilerdi. Tıbbi misyonların çalışmaları geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı ve batıl inançlarla sarılmış geniş bir bölgede şüphesiz dikkat çekmiştir.

⁹² **The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions**, 1915, s. 107.

⁹³ Esra Danacıoğlu, “Hakkâri’de bir Amerikalı”, **Popüler Tarih**, 11, s. 30.

⁹⁴ **BOA, Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, (DH.MUİ.)**, 63/82; **BOA, Babıali Evrak Odası, (BEO)**, 3750/281176.

⁹⁵ Clarence D. Ussher-Herman G. Knapp, **An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace And in War**, Houghton Mifflin Company, Boston 1917, s. 201.

⁹⁶ Greene, **a.g.e.**, s. 150.

⁹⁷ **ABA, Reel 704**, No: 580.

⁹⁸ **ABA, Reel 712**, No: 398.

KAYNAKÇA

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)

ABCFM Reel 703, No: 676. ABCFM Reel 703, No: 675. ABCFM Reel 666, No: 94, 95. ABCFM Reel 703, No: 643. ABCFM Reel 704, No: 580. ABCFM Reel 666, No: 55. ABCFM ABCFM Reel 660, No: 56. ABCFM Reel 660, No: 56. ABCFM Reel 660, No: 88. ABCFM Reel 703, No: 584. ABCFM Reel 712, No: 398. ABCFM Reel 618, No: 20. ABCFM Reel 618, No: 295. ABCFM Reel 628, No: 594. ABCFM Reel 617, No: 610. ABCFM Reel 712, No: 312. ABCFM Reel 703, No: 685. 1913. ABCFM Reel 661, No: 456. ABCFM Reel 668, No: 44. ABCFM Reel 667, No: 101.

American Board Archives (ABA)

ABA, 0009 00765, No:6-7. ABA, 0010 00796, No: 14-15. ABA, 0015 01217, No: 6. ABA, ABCFM (1917-1922), 1921 No: 086. ABA, 0011 00938. ABA, 0010 00857, No: 1-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1560/60; 818/9.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi, (DH.MUİ.), 63/82.

Babıali Evrak Odası, (BEO), 3750/281176.

Amerikan Board Arşivi Yıllık Raporları ve Süreli Yayınları

The American Board in the Near East, The Near East Mission at a Glance, 1930.

The American Journal of Nursing, A Missionary Nurse Needed for Turkey. vol. XIII/8 (May, 1913), s. 612-613.

The Fifty-third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign, 6-9 October 1863, Boston.

The Missionary Herald, vol. 84, 1888, s. 354.

The Nursing in Mission Stations, Trained Nurses Needed Immediately for Missionary Service,

The American Journal of Nursing, vol. XI/3, 1910, s. 190-191.

The Medical Missionary Work at Cesarea, For the year ending June 30th. 1908.

The Medical Missionary Work at Konia, 1913.

The Missionary Herald, Press of Samuel Usher, Boston 1891.

The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1913.

The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914.

The One Hundred and Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for

Foreign Missions, 1915

The One Hundred and Fourteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston.

The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Portland, Maine October 8-11, 1912. Boston.

The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Milwaukee October 10-13 1911, Boston.

The Orient, vol. III/50, (11 December 1912), Bible House, Constantinople, s. 1.

The Orient, vol. V/33, Bible House, Constantinople 1914.

The Orient, vol. IX/Extra, (8 March 1922), Bible House, Constantinople s. 24.

The Orient, vol. II, (12 July 1911), Bible House, Constantinople.

The Orient, vol. VI/36, (8 September 1915), Bible House, Constantinople.

The Report and Catalogue of Anatolia College and Girls' Boarding School Marsovan, 1902.

Diğer Eserler

AKGÜN, Seçil, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", **X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrılbasım**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 2121-2145.

BARLAS, Uğuroğlu, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep 1971.

BARTON, James L., **Daybreak in Turkey**, The Pilgrim Press, Boston 1908.

BAYTOP, Turhan, **Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji ve Antep Amerikan Hastanesi**, İstanbul 2003.

CURTIS, William E., **Around the Black Sea**, Hodder and Stoughton, New York 1911.

ÇELİK, Kürşat, "Misyonerlerin Suriye'de Sağlık Alanındaki Faaliyetleri İle Şam Tıp Fakültesinin Açılmasına Dair Bir Rapor", **The Journal of Academic Social Science Studies**, no. 29, Autumn III, 2014, s. 139-164.

DANACIOĞLU, Esra, "Hakkâri'de bir Amerikalı", **Popüler Tarih**, s. XI, (2001), s. 26-31.

DODGE, Bayard, "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, vol. CDI, (1972), s. 15-22.

EARLE, Edward M., "American Missions in the Near East", **Foreign Affairs**, vol. VII/3, (1929), s. 398-417.

EDDY, David B., **What Next in Turkey Glimpses of the American Board's Work in the**

- Near East**, The American Board, Mass, Boston 1913.
- FRANKLIN, James H., **Ministers of Mercy**, Pilgrim Press, New York 1919.
- GOODSELL, Fred F., “Shepard of Aintab the Beloved Physician”, **Envelope Series**, vol. XIX/2, American Board, Boston 1916, s. 1-31.
- GRABILL, Joseph L., **Protestant Diplomacy and the Near East**, University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.
- GREENE, Joseph K., **Leavening the Levant**, Pilgrim Press, Boston 1916.
- HARPER, F. J., **Methods of Mission Work among Moslems**, Fleming H. Revell Company, New York 1906.
- HAYTOĞLU, Ercan, “Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler”, **Yeni Türkiye**, c. LX, (2014), s. 1-16.
- HOPKINS, Edward W., vd. **Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik**, (Çev. A. Yazıcı, N. Uğurlu ve K. Demir), Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.
- İncil**, Ohan Matbaacılık, İstanbul 2004.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu'daki Amerika**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- MUSSELMAN, Lytton J., “The Botanical Activities of George Edward Post (1838-1909)”, **Archives of Natural History**, vol. XXXIII/2, (2006), s. 282-301.
- ÖNEY, Celal, “Arabistan Protestan Misyonunun Gelişiminde Kadın Misyonerlerin Rolü”, **Journal of History and Future**, vol. III/2, (August 2017), s. 75-106.
- PARMALEE, Ruth E., **A Pioneer in the Euphrates Valley**, Gomidas Institute, Princeton and London 2002.
- RICHTER, Julius, **A History of Protestant Missions in the Near East**, London 1910.
- RIGGS, Alice S., **Shepard of Aintab**, Interchurch Pres, New York 1920.
- SARI, Nil, vd., **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamit Devrinde Kurulan Ve Geliştirilen Hastaneler**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2014.
- SELVI, Haluk-DEMIRKOL, Kurtuluş, “Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, **History Studies**, c. IV, Özel Sayı, 2012, s. 327- 349.
- SHEPARD, Mary A., **Doctors' Care Medical Missions in Turkey**, American Board, İstanbul 1970.
- STONE, Frank A., **Academies for Anatolia**, University Press of America, London 1984.
- TAŞKIN, Faruk, “Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)”, **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mersin 2007.
- THAYER, A. J., **The Christian Approach to the Moslem**, AMS Press, New York 1942.
- TYLER, William S., **Early History of the Assyrian Mission**, American Tract Society, Boston

1859.

USSHER, Clarence D.-KNAPP, Herman G., **An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace And in War**, Houghton Mifflin Company, Boston 1917.

YÜCEL, İdris, “Kendi Belgelerinde Amerikan Boardın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 2005.

YECEL, İdris, “Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi**, Ankara 2011.

WHEELER, Evertt P., **The Duty of United States of American Citizens in Turkey**, Fleming H. Revell Company, New York 1896.

